

Лекція 8. Політичні ідеї Аристотеля

План

1. Держава у політичній теорії Аристотеля.
2. Правові погляди Аристотеля.

Саме з іменем Аристотеля, який жив у 384–322 рр. до н.е., пов'язане зародження політичної науки як окремої науки. Аристотелем була написана велика кількість праць, зокрема на політико-правову тематику в таких роботах, що дійшли до нашого часу, як "Політика", "Афінська політія", "Етика" і "Риторика".

Аристотель зробив спробу всесторонньої розробки науки про політику. Політика як наука в нього тісно пов'язана з етикою. Аристотель розрізняє два види справедливості: розподіляючу та зрівнюючу. Розподіляюча справедливість означає поділ загальних благ за заслугами, пропорційно внеску того чи іншого члена суспільства у спільну справу. Тут можливий як рівний, так і нерівний розподіл відповідних благ. Зрівнююча справедливість базується на арифметичній рівності, причому сферою застосування цього принципу є область цивільно-правових угод, відшкодування шкоди, покарання. Головним висновком з етичних досліджень Аристотеля, що має суттєве значення для політики, права і законодавства, є положення про те, що політична справедливість можлива тільки між вільними і рівними людьми, які належать до одного спілкування і мають на меті самозадоволення, самодостатність (автаркію). Тобто, політична справедливість є принципом політичної форми влади.

Держава, за Аристотелем, виникає природним шляхом для задоволення життєвих потреб, але мета її існування — досягнення блага людей. Держава, у порівнянні з сім'єю та поселенням, — вища форма спілкування, в якій і завдяки якій всі інші форми людського спілкування досягають своєї мети і завершення. Держава — це достатня для самостійного існування сукупність

громадян. А громадянином, згідно з концепцією Арістотеля, є той, хто може брати участь у законорадчій (законодавчій) та судовій владі даної держави.

Кожній формі держави відповідає своє поняття громадянина, свої підстави наділення того або іншого кола осіб сукупністю громадянських прав. Форму держави Арістотель характеризує, як політичну систему, яка уособлюється верховною владою в державі. З огляду на це, форма держави визначається кількістю правлячих (один, небагато, більшість). Крім того, розрізняються правильні і неправильні форми держави: у правильних формах правителі мають на меті загальне благо, в неправильних — тільки своє особисте благо. Трьома правильними формами держави є монархічне правління (царська влада), аристократія і політія, а відповідними неправильними формами є — тиранія, олігархія і демократія. В свою чергу, кожна форма має кілька видів, оскільки можливі різноманітні комбінації формотворчих елементів.

Найбільш правильною формою держави Арістотель називає політію. Це така форма держави, в якій править більшість в інтересах загального блага. Політія, за Арістотелем, є своєрідним поєднанням олігархії і демократії, їхніх кращих сторін, будучи вільною від недоліків і крайнощів двох останніх. По суті, арістотелівська політія означає не тільки особливу форму держави; вона, одночасно, є теоретичною конструкцією політичної форми влади взагалі. У цьому аспекті вона служить своєрідним еталоном для реально існуючих державних форм і критерієм для визначення рівня їхньої політичності або неполітичності, відхилення від норм політичної справедливості.

Право, за Арістотелем, є нормою політичного спілкування людей. "Поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, яке служить критерієм справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування", — підкреслював Арістотель у своїй праці "Політика". Право характеризується Арістотелем також як рівність, але, відповідно до його

трактування справедливості, ця рівність не абсолютна, а відносна, оскільки люди не рівні за своїм достоїнством.

Право, в цілому, як політичне явище Арістотель називає "політичним правом". Це, зокрема, означає неможливість існування неполітичного права, а також відсутність права в неполітичних (деспотичних) формах спілкування, суспільного устрою і правління. Причому, політичне право, за Арістотелем, "частково природне, частково умовне. Природне право — те, яке скрізь має однакове значення і не залежить від того чи його визнають, чи не визнають. Умовне право — те, яке спочатку могло бути без істотної різниці таким або іншим", але після того, як воно визначається (фіксується), ця можливість втрачається. Тобто, Арістотель не зводить всього права до права, створеного шляхом волевиявлення, тобто встановленого людьми. Підкреслюючи, що, хоча вся область права і змінюється, проте поняття справедливості в праві може змінюватися тільки певним чином. Природне право є природним, перш за все, тому, що воно політичне, адекватне політичній природі людини і висловлює вимоги і уявлення про політичну справедливість у людських взаємовідносинах.

Під умовним (людським, волевстановленим) правом в концепції Арістотеля розуміється те, що пізніше стало називатися позитивним правом, тобто до умовного права він відносить приписи закону і загальних договорів. При цьому, він говорить про писані і неписані закони. Під неписаним законом, який також належить до умовного (позитивного) права, мається на увазі правовий звичай (звичаєве право).

Істотним складовим моментом політичної якості закону є його відповідність політичній справедливості і праву. Будь-який закон у своїй основі повинен мати право, тобто право повинно знаходити своє втілення і дотримання в законі. Відхід закону від права означав би, відповідно до концепції Арістотеля, відхід від політичних форм до деспотичного насильства, переродження закону в засіб деспотії. "Не може бути справою

закону здійснення влади не тільки по праву, але й всупереч праву; прагнення ж до насильницького підпорядкування, звичайно, суперечить ідеї права".

З політичного характеру права (природного права і закону) впливає необхідність його відповідності тій формі державного устрою, в рамках якої воно повинно діяти. В цілому, з вчення Арістотеля про різні форми правління — правильні форми і відповідні відхилення від них (тиранія, олігархія і демократія) — впливає, що всі вони, за принциповим виключенням тиранії (деспотичного правління), по суті, відносяться ним до політичної (державної) форми організації суспільного життя і правління і, відповідно, передбачають, в тій чи іншій мірі, політичну справедливість, право і закон.

Законодавство — частина політики, тому мистецтво законодавця полягає в умілому та адекватному відображенні в законах своєрідності даного державного ладу і стабілізації, таким чином, існуючої системи відносин. Політичний порядок, притаманний певній формі державного ладу, відіграє, за Арістотелем, роль констатуючого принципу для чинного законодавства, "бо порядок і є в певній мірі закон".

Політичне правління — це, згідно з Арістотелем, правління законів, а не людей. "Хто вимагає, щоб закон владарював, вимагає, видається, того, щоб владарювали тільки божество і розум, а хто вимагає, щоб владарювала людина, той висуває в цій своїй вимозі певний тваринний елемент, бо пристрасність є щось тваринне, та й гнів збиває з істинного шляху правителів, хоч би вони й були найкращими людьми; навпаки, закон — врівноважений розум". Панування людини, замість розуму і закону, на думку Арістотеля, може призвести до зловживання владою і можливої тиранії.

Закон розумний, оскільки в ньому правильно виражена його політична природа, ідея права. Нормальна дія закону передбачає розвиненість, підготовленість людей до доброчесності і політичної справедливості, до розумного способу дії і поведінки. Людей же, які керуються пристрастями, а не розумом, можна утримати в рамках морально дозволеного тільки шляхом покарання, бо, "взагалі кажучи, пристрасть підкоряється не переконанням, а

тільки силі". Поєднання в законі авторитету розуму і державної сили робить його незамінним засобом регулятивного та виховного впливу як на моральних, так і на аморальних членів політичного спілкування. Істотним, при цьому, є якість самого закону. "Зрозуміло, — писав Арістотель, — що для суспільного виховання необхідні закони, а для хорошого — необхідні хороші закони".

При характеристиці політико-правового вчення Арістотеля необхідно, в цілому, відзначити, що головним для нього є пошук саме природнолюдських, а не божественно-міфічних підстав політико-правових явищ; саме в людині, в її політичній (суспільній) природі він вбачає витoki та об'єктивні основи цих явищ. Тому вчення Арістотеля є своєрідним синтезом і подальшим розвитком попередніх підходів до політико-правової проблематики. Акцентування уваги на політичній природі людини, як на об'єктивній підставі, що є визначальною для специфічних відносин і взаємозв'язку людей у сфері їхнього суспільного, політичного, морального і правового життя, є визначальним етапом на шляху розвитку світських, раціонально-теоретичних уявлень про специфічні закономірності, що діють у цій сфері.

В історії політичних вчень жоден із значних мислителів античності, середньовіччя і нового часу не обійшов стороною творчої спадщини Арістотеля, не уникнув того, щоб прямо або опосередковано не визначити своє ставлення до вчення Арістотеля.